

## BUKA ADRIENNE\*

### *Öreg honvédek – régi fotográfiák*

Ez az előadás arról szól, ami nincs, miért nem akadnak kezünkbe fényképfelvételek a szabadságharc eseményeiről.

A háborús hírek mindig megelőzik a békés eseményeket a sajtóban. A távíró, a gőzhajózás, a vasút révén a XIX. század derekán gyorsabban terjedtek a hírek, mint bármely más korszakában a történelemnek. A krími háború (1853–1856) eseményeit a sajtó ékesen taglalta, de képekkel sokáig nem tudta illusztrálni. 1854/55 tele különösen nehéznek bizonyult a szövetségesek számára, az olvasók pedig nagyon várták a híreket. **Roger Fenton** a londoni „Times” tudósítójaként 1855 márciusában Balaklavába utazott. Három és fél hónapot töltött el ott és 350 felvétellel tért haza kiadójához, amelyeket nehéz körülmények között készített. Az expozíciós ideje 3–20 mp volt, legtöbbször feldúlt csatatereteket, temetetlen holtakat, a háború borzalmait örökítette meg. Ezek voltak az első, sajtóban megjelenő eredeti háborús képek. Ekkor még nem tudtak a fotólemezekről közvetlenül nyomdai másolatot készíteni, grafikai eljárást alkalmaztak.

A másik nagy hadi esemény, amely megdolgoztatta a fotográfusokat, az 1861-ben kitört amerikai polgárháború volt. A katonai hatóságok mind a két oldalon háromszáz fényképésznek adtak ki engedélyt a működésre. Többségük persze inkább az üzletet keresve portré-fényképezésbe kezdett, mert ez a műfaj volt a legveszélytelenebb és a legjövedelmezőbb a számukra.

Általában jellemző a tétlenségre fogott, állóháborút vívó katonákra, hogy szívesen pózolnak a parván előtt. **Tömörkény István** Boszniában állomásozva felpanaszolta, hogy az unatkozó katonákat, csekély pénzükre pályázva, vándor fényképészek időről időre letámadják.

Az amerikai hadszíntér legjelentősebb fotográfusa, fotoriportere **Mathew B. Brady** volt, aki az Északiak oldalán állt, de a Déliek is engedélyezték számára, hogy nehéz szekerekkel, amellyel mozgó laboratóriumát szállította, átvonulhasson a frontvonalakon. Munkatársakat szerződtetett maga mellé, és számtalan felvételt készíttetek a front eseményeiről. Ezeknek egy tekintélyes része megsemmisült, de a megmaradtak is bizonyítják pl., hogy a csonttá soványodott hadifoglyok nem tartoznak a II. világ háború találmányai közé.

Ezeket a fotótörténeti klasszikusokat mégis megelőzi a magyar származású **Szatmári Pap Károly** (1812–1887), aki már 1854-ben kezdett fotókat készíteni a krími háborúról. Csatatereteket, harcoló feleket, a háborúk szokásos kellékeit örökítette meg. Bukarestben telepedett le, de 1877-ben fényképezte a bulgáriai hadszíntereket is.

\* 1082 Budapest, Üllői út 50.



Többek között miatta is rejtélyes, hogy bő öt-hat évvel korábban, miért nem akadt olyan magyar fotográfus, aki vette volna az apparátusát, és megörökítette volna például Buda ostromát, a világsi fegyverletételt.

1839-ben **Argo** bejelentése után Magyarországon is elterjedt az új eljárás, a fényképezés híre. **Daguerre Apponyi Dénes**nek néhány daguerrotípiát is ajándékozott. **Vállas Antal** pedig 1840-ben közönség előtt a Nemzeti Casino ablakából a Duna-partot és Várat próbálta megörökíteni, de felvétele nem sikerült igazán jól, amiért az időjárás is okolható volt. **Jedlik Ányos** is csatlakozott a daguerrotípiák táborához, soha nem tért át a modernebbnek számító negatív-pozitív eljárás alkalmazására.

Az első *profi* fényképész 1841-ben nyitotta meg műtermét a Felsődunasoron a Nákó-házban (a mai Gresham-palota helyén). A velencei születésű olasz **Giacomo Marastoni** (Marastoni Jakab 1804–1860) festőművész volt, aki egy festőakadémiát is finanszírozott a keresményéből. Tanítványai között ott volt **Lotz Károly**, **Thoma Károly**, **Baumgarten Miksa**, **Kersntok József**, **Zichy Mihály**. Daguerrotípiát 15–20 másodpercig exponálta. Ő volt az, aki 1841-ben elkészítette azt a csoportképet, amely **Kossuth Lajost** sógora, **Ruttkay Béla**, valamint **Both Pál** társaságában örökítette meg. Marastoni 1848-ban beállt nemzetőrnek, de az elkövetkező események teljesen elszegényítették, 1860-ban halt meg a budai Irgalmasok elmeosztályán.

Az ő példáját egyre többen követték: 1842-ben **Tarschl Ferenc**, 1843-ban **Strelisky Lipót**, 1844-ben **Kovalky Sándor**, 1845-ben **Gola Ádám**, 1847-ben **Heller Jenő**.

A fényképezést sokáig a festészet szolgálóleányának tekintették. Az „Atheneum”, **Vörösmarty** lapja azt írta róla: „...a daguerrotípiá nélkülözhetetlen társa lesz az utazónak, ki rajzolni nem tud, s a művészeknek, akinek nincs ideje rajzolni.” Valóban sok festő használta a kamerát, néhányat, mint **Munkácsyt** is a tanulmányok készítésében segítette, de legtöbbjüknek a festékre való segített megkeresni. Amire az első fotográfusok a vállalkozásukat a legbiztosabban alapozhatták, az a portrék készítése volt. Az arckép a biedermeier uralkodó műfaja volt. **Henszelmann Imre** pesti kritikus a portréfestészeztől indulatosan ezt írta: „Az arcképekről azt kell megjegyeznem, hogy miként azok roppant tömege olly nézetekből eredett, miszerint az arckép majdnem kizáró tárgya a művészi cselekvőségnek. Ez korunkban úgy gyakoroltatik, mintha a festészetnek egyetlen egy föladata lenne a személy arcvonalainak szigorú és anyagi utánzása.”

Egy daguerrotíp-portré elkészíttetése olcsóbb és gyorsabb volt, mint a vászon előtt a festőnek való pózolás. Ezért vált gyorsan populáris műfajjá. Ezt a divatot követte **Petőfi Sándor** is, aki 1847-ben mennyasszonyának készíttetett egyet magáról. Ez halála után **Petőfi Zoltáné** lett. Egy levéltöredék említette ugyan, de a kép nem került elő. **Rózsa György** irodalomtörténész nyomozta ki, hogy a **Beliczay**-család hagyatékában kell utána kutatni. A családi lomok közül elő is került egy teljesen feketére oxidálódott 7×10 cm-es ezüst lap, összetört üveg alatt. Több kísérlet után **Escher Károly** restaurálta, a sikeres próbálkozások közepette egy korábban ismeretlen Kossuth fotográfiát is újból előhívott. A Petőfi portrét is sikerült rekonstruálnia. Bebizonyosodott, hogy **Klősz György** erről készített másolatot 1870 körül, de már akkor sem volt a legjobb állapotban a felvétel, ezért belerajzolt a képbe, és sokáig ez volt a „leghitelesebb” Petőfi arckép.

**Görgey Artúr** fővezér Buda ostroma után 1849 májusában a felesége elé ment Pestre. Útközben betért **Strelisky Lipót** műtermébe, hogy megörökíttesse magát. A felvétel **Gyulai Pálnál** volt, de annak halála után elveszett.

A Szabadságharc szereplői közül a legtöbbet fényképezett személyiség **Kossuth Lajos** volt. Nem véletlenül. Amellett, hogy történelemformáló egyéniség volt, korának legszebb magyar férfijának is tartották. Már említettem a Marastoni-féle csoportképet, amelyet a debreceni egyetem ajándékba kapott 1930-ban, de a háború alatt elveszett. **Kossuthné**nek volt egy karkötője, benne a férje daguerrotíp portréjával, **Strelisky Lipót** alkotásával.

1851-ben Londonban készített Kossuthról felvételt **Claudet A. F. J.**, a Royal Society tagja. Ennek a fametszetes változata jelent meg az „Illustrated London News”-ban, amely bemutatta Anglia ünnepelt vendégét, és ez lett a mintája később az amerikai Kossuth-dollároknak. Amikor New Yorkba érkezett, a fotográfusok valósággal megrohanták. **Hawes** bostoni fényképész 1852-ben



több képet készített róla. Ezek közül **Krécsy Béla** hármát később megtalált. Ezeken Kossuth a kormányzóvá választásakor hordott fekete bársony atillát viselte. A késői képek polgári életének külsőségeit mutatják, valamint azt, hogyan öregedett meg. Talán a legjobb portréját a torinói **Ambrozzetti** készítette el 1877-ben. Ezen karba tett kézzel áll, és bal felé néz. Szép, méltóságteljes öregember. Életének, pályájának eseményeiről nem készültek képek. A temetéséről annál több.

Az előadásom után, 1999 márciusában tette közzé az *Élet és Tudomány* hasábjain **Cs. Lengyel Beatrix** azokat a felvételeket, amelyeket a **Monti Della Corte** olasz bárói család levéltárában talált. A család a magyar szabadságharc Olasz Légiónját vezető ezredes, **Alessandro Monti** leszármazottai közé tartozik. A képek 1890 nyarán készültek Kossuth Lajosról egy kedélyes, baráti kirandulás alkalmából, az utolsóról élete során.

A '48-as személyiségek pályája jobban dokumentált, mint az egyszerű honvédeké. Róluk sokkal esetlegesebb források szólnak.

**Plohn Illés** hódmezővásárhelyi fényképész felajánlotta városa tanácsának 1879-ben, hogy elkészíti Kossuth Lajos fényképét. A tanács soknak találta az általa kért 500 forintot, inkább megfestette a legnépszerűbbnek számító honfitársuk portréját. Plohn Illés fia, **Plohn József** (1869–1944) tovább folytatta apja mesterségét Vásárhelyen. Elkészített többek között egy albumot, amely a városi törvényhatósági bizottság és tiszti kar tagjait örökítette meg. Jó barátságban volt **Tornyai János**, **Rudnay Gyula** mellett **Kiss Lajos** etnográfussal is, aki felkeltette az érdeklődését a néprajzi tárgyak, témák fényképezése iránt. Plohn 1922-ben tette közzé a 125 felvételből álló albumát „*Képek a magyar alföldi népeletről*” címmel. Sajnos nem tudta a tervezett kiadványsorozatot tovább folytatni a csekély érdeklődés miatt. Hétköznapi tárgyakat, hétköznapi viseleteket fényképezett: párnavégeket, bekecseket, ládákat, régi edényeket, rámás tükröket, fali tékákat. Ezek a sokszor kopott dolgok nem lehettek népszerűek abban a korban, amikor a még közízlést is a patetikuság jellemezte. Plohn József 3000 fotót készített, nagyobb részüket a századfordulón. Munkáját támogatta **Banner János**, **Móra Ferenc** és a szegedi egyetem Alföldi Bizottsága is, de ez legfeljebb szóbeli és erkölcsi volt részükről. Anyagi juttatásban nem részesült.

A mindennapi tárgyak mellett a mindennapi emberekre is gondolt. Megörökítette az 1903-ban még élő, a szabadságharcot honvédként szolgáló vásárhelyiek portréját gróf **Kreith Béla** és **Franek Janka** felhívására, akik szorgalmazták a még élő szabadságharcosok arcképének elkészítését országszerte. Akinek még megvolt, az magára vette a hajdani egyenruháját, kítűzte a régi kitüntetéseit. Kegyetlen számvetés ez a 154 fénykép egy nagy generációról, kinek-kinek az objektív előtt kellett elszámolnia a magára vett viseletével, időbarázdálta arcával, mire vitte 1848 óta. Egyik-másik még Kossuth-szakállal vitézkedik. Legtöbbjük megrokkant öregember, aki még a szegénységét sem tudja eltagadni, ócska inge, foltos bekecse csupasz bőrét is alig takarja.

A fotográfusnak sem jutott könnyebb sors: 1944-ben deportálták, útközben meghalt. Felesége hazatért, és a megmaradt 1635 db felvételt 1952-ben 1500 Ft-ért (!) eladta a Tornyai János Múzeumnak.

## ÖSSZEFOGLALÁS

1840 és 1850 között több ezer daguerrotípiát készült Magyarországon, de ezek 90%-a elpusztult, elkallódott. Körülbelül 150–200-at őriznek közgyűjtemények, magángyűjtemények, de újabban akár mikor fölbukkanhatnak a műkincspiacon, vagy előkerülhetnek hagyatékokból. Ezek többnyire kisméretű, védőtokban tárolt portrék, amelyeknek csúcspontjait, világos foltjait alkotó ezüst amalgám kedvezőtlen körülmények közé kerülve, meleg és nedves levegő hatására könnyen elbomlik, s a kiváló ezüst réteg feketére oxidálódik. Ezek kutatása sok váratlan eredménnyel kecsegteti a kutatókat.

A '48-as szabadságharcról azért nem készültek riportfelvételek, mert még nem születtek meg azok a találmányok, amelyek az eseményeket megörökíthették volna. A hosszú expozíciós idő, a gyenge fényérzékenységű nyersanyag, a kis fényerejű készülékek, az objektívek hiánya technikai oldalról tették ezt lehetetlenné. Még jóval később is, egy igazán békés történelmi korszakban a modernebb eszközökkel dolgozó **Divald Károlynak** húsz fős kíséretre volt szüksége a felszerelésének



az elszállításához, hogy a Tatra csúcsait lefényképezze. De a szabadságharc leverése utáni megtorlások is bizonyítják, hogy a katonai hatóságok sem lehettek olyan toleránsak, mint az Egyesült Államokban, hogy a nehézkes felszerelésekkel mozgó fotográfusokat békén hagyták volna. Másik oldalról a korabeli közönség sem, a magyar sajtó sem igényelte ezt az új műfajt. De későbbi évtizedek fontosnak tartották a szereplők megörökítését. Kossuth Lajos arcképet számos ország újságai szívesen publikáltak, maga is szívesen ajándékozta meg híveit a képmásával. A hódmezővásárhelyi fényképész, Plohn József pedig a dicsőséges korukon régen túljáró, egyszerű, megöregedett honvédeket örökítette meg.

Csupán a szabadságharc hőseinek arcvonásait örökítették meg a fotólemezek, a tetteikről szólnak inkább a történetek. A fotóművészetnek pedig meg kellett várnia a következő európai háborút, hogy kitörjön a festészeti hagyományok által rákényszerített formák és támválasztási szabályok keretei közül.

#### IRODALOM

- Dömötör János: A Plohn gyűjtemény. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. 165–188. p. Szeged, 1968.  
 Escher Károly: Riportfényképezés. Budapest, 1959. (Fotókönyvtár 5.) Függelékben a Petőfi-daguerrotípiát története.  
 Fejős Imre: Kossuth fényképei. Folia Archeologica VIII. kötet 197–203. p. Budapest, 1956.  
 Kreilisheim György: Régi magyar fényképezés. Budapest, 1941.  
 Cs. Lengyel Beatrix: Az utolsó arcképek – Ismeretlen Kossuth-felvétel. Élet és Tudomány 1999. LIV. év. 11. szám 324–326. p.  
 Mészáros Vince: A fényképezés kezdeti korszaka Magyarországon. Várpalota, 1977.  
 Plohn József: Képek a magyar alföldi népeletről. Első sorozat: Régi magyar díszítmények és muzeális tárgyak. Plohn József eredeti fényképfelvételei. Hódmezővásárhely, 1922.  
 Plohn József: Negyvennyolcas honvédportrék. Összeállította és az utószót írta: Dömötör János. Budapest, 1992.  
 Szilágyi Gábor: A fotóművészet története – A fényrajztól a holográfiáig. Budapest, 1982.